

ЛОГІЧНА МОДАЛЬНІСТЬ У НІМЕЦЬКІЙ МОВІ ТА ЗАСОБИ ЇЇ ВИРАЖЕННЯ

Амеліна С. М. Логічна модальність у німецькій мові та засоби її вираження.

У статті досліджується проблема логічної модальності. Інфінітивні конструкції розглядаються як засоби вираження логічної модальності. Зроблена спроба аналізу способів вираження логічної модальності в сучасній німецькій мові.

Ключові слова: логічна модальність, інфінітивні конструкції, засоби вираження, сучасна німецька мова.

Амелина С. Н. Логическая модальность в немецком языке и средства её выражения.

В статье исследуется проблема логической модальности. Инфинитивные конструкции рассматриваются как средства выражения логической модальности. Сделана попытка проанализировать способы выражения логической модальности в современном немецком языке.

Ключевые слова: логическая модальность, инфинитивные конструкции, средства выражения, современный немецкий язык.

Amelina S. M. Logical modality in the German language and means of its expression. The article deals with the problem of logical modality. The infinitive constructions as means of the expression of logical modality are defined. The attempt of analyses of ways of the expression of logical modality in the modern German language has been made.

Key words: logical modality, infinitive constructions, ways of the expression, the modern German language.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Питання семантики знаходяться в центрі уваги дослідників тому, що вони безпосередньо пов'язані з пізнавальною діяльністю людини. Проблема модальності є насамперед філософською проблемою, а вже потім лінгвістичною. Висловлювання, які поділяються в логічній модальності на проблематичні, асертичні і аподиктичні, розглядаються залежно від того, які відносини існують між суб'єктом і предикатом – можливості, дійсності чи необхідності. Тому сучасна модальна логіка досліджує відношення між такими модальностями: необхідність, ненеобхідність, можливість, неможливість, істинність або дійсність і помилковість чи недійсність [6, с. 273].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Неоднозначне трактування модальності у філософії зумовило різні погляди на модальність у германістиці: одні дослідники визначають її як семантичну категорію [1, с. 163], інші – як синтаксичну [3, с. 48], граматичну [2, с. 97], логіко-граматичну [4, с. 106].

Водночас деякі дослідники включають у поняття мовної модальності відображення і об'єктивної, і суб'єктивної модальності. При цьому спираються на класифікацію Л. С. Єрмолаєвої, яка на матеріалі германських мов виокремила два типи модальності. На її думку, модальність першого типу виражається в німецькій мові інтонацією, порядком слів, модальними частками, безособовими формами дієслова і конструкціями типу «модальне дієслово й інфінітив», відображаючи відношення змісту речення до дійсності в сенсі його реальності (нереальності, спонукання).

Модальність другого типу може бути властивою як реченню в цілому, так і окремому словосполученню, є додатковою, а не основною і виражає відношення змісту речення або його частин, яке встановлюється мовцем, до дійсності в сенсі його достовірності (недостовірності) [5, с. 120].

Є. А. Зверєва, беручи за основу класифікацію Л. С. Єрмолаєвої, розрізняє три види модальності, спільним для яких є те, що всі вони виражають відношення змісту висловлювання (або дії) до дійсності, і те, що це відношення визначається мовцем.

Перший вид модальності виражає відношення між суб'єктом дії і дією, другий – модальне відношення мовлення до змісту висловлювання, а третій – відношення змісту висловлювання до дійсності [6, с. 19]. Підтвердження цієї позиції знаходимо й у В. Г. Адмоні, який вважає, що речення, як і будь-який акт думки, вираженням якої є речення, не тільки відображає дійсність, але й містить певне ставлення до відображених у ньому об'єктивних зв'язків [1, с. 163].

На погляд В. З. Панфілова, модальність як явище логіко-граматичного рівня слугує для оцінки мовцем ступеню достовірності змісту речення або характеру відображених у ньому об'єктивних зв'язків і виражається різними мовними засобами: фонетично – інтонацією, синтетичними й аналітичними формами, спеціальними службовими словами, зокрема, частками з модальним значенням, а

також синтаксичними засобами [7, с. 200], зокрема, за допомогою інфінітивних конструкцій.

Водночас проблема функціонального статусу інфінітивних конструкцій була предметом дослідження багатьох вітчизняних і зарубіжних учених-мовознавців. Дослідженню ролі інфінітива в граматичній структурі німецької мови присвячені праці В. Адмоні, М. Андрієвської, Х. Брінкманна, Є. Шендельс та ін.

Незважаючи на численні дослідження різних аспектів модальності й функціонального статусу інфінітивних конструкцій, більш детального вивчення потребують питання засобів мовного вираження логічної модальності.

Мета статті – розглянути деякі засоби вираження логічної модальності в сучасній німецькій мові.

Виклад основного матеріалу. Детальніше розглянемо мовне вираження логічної модальності за допомогою інфінітивних конструкцій. Під логічною модальністю розуміємо відношення «необхідність», «можливість» і «воля». Вказані категорії знаходять своє мовне втілення у відповідних мікрополях.

Мікрополя «необхідність», «можливість» і «воля» перебувають у тісному взаємозв'язку, утворюючи єдине поле, систему, самодостатню, яка постійно розвивається, і в якій діють загальні закони розвитку діалектичної логіки – закон заперечення заперечення та закон єдності й боротьби протилежностей.

У ході дослідження використовувалися методи семантичного і прагматичного аналізу. При цьому проводився семантичний аналіз:

1. а) модальних компонентів (синонімічні й антонімічні відношення в кожному мікрополі модальності – необхідність, можливість, воля);

б) інфінітивних компонентів (визначення семакласів інфінітивів);

2. здатності інфінітивних компонентів сполучатися з модальними компонентами.

Здійснений нами аналіз свідчить про те, що інфінітивні конструкції, які функціонують у мікрополі «необхідність», вживаються здебільшого у ствердному значенні, а в мікрополі «можливість» – переважно в заперечному. На нашу думку, цей факт є відображенням об'єктивно існуючої єдності таких протилежностей як необхідність і можливість.

У кожному з мікрополів є свій центр, виражений найбільш загальним модальним компонентом інфінітивної конструкції, здебільшого модальним дієсловом. Решта модальних компонентів утворюють периферію і перебувають по відношенню до нього у стані додаткової дистрибуції. Так, центром модальних компонентів, які виражають обов'язковість (мікрополе «необхідність»), є дієслово *müssen*; центром модальних компонентів, які виражають спонукання (мікрополе «воля») – дієслово *lassen*; центром модальних компонентів, які виражають можливість здійснення дії під кутом зору суспільної моралі – *es ist möglich*, тощо.

Вважаємо, що модальним компонентом може бути не тільки модальне або синонімічне йому дієслово, але й будь-яке словосполучення, оскільки у сполученні з інфінітивною групою всі без винятку дієслова і словосполучення набувають модального значення. Так, для вираження необхідності можуть вживатися не тільки модальні дієслова *müssen* і *sollen* і синонімічне їм дієслово *haben* + *zu*, а й словосполучення *gezwungen sein*, *verpflichtet sein*, *Pflicht haben* тощо.

Як випливає з вищевикладеного, для вираження одного і того ж виду необхідності вживається кілька абсолютно різних модальних компонентів. Так, наприклад, для вираження необхідності дії, яку має виконати суб'єкт, існує цілий ряд модальних компонентів – *haben* + *zu*, *gezwungen sein*, *aufgefordert sein*, *beauftragt sein*, *sich bewogen finden*, *sich verpflichtet finden*, *sollen*, *müssen*.

Паралельне існування декількох модальних компонентів викликане тим, що вони виражають різні джерела виникнення та способи існування необхідності одного й того ж виду. Різноманіття відносин дійсності знаходить своє відображення в мові як різноманіття модальних компонентів. Усі ці модальні компоненти знаходяться по відношенню один до одного у стані додаткової дистрибуції, сфери їх уживання суворо розмежовані. Якщо порівняти найчастіше вживані дієслова *haben* + *zu*, *sollen* і *müssen*, то відразу побачимо відмінності в їх використанні.

Дієслово *müssen* є найбільш загальним з усіх модальних компонентів, що виражають необхідність. Воно виражає необхідність, зумовлену багатьма причинами: обставини, що склалися, наказ (тобто прояв чієїсь волі), вимоги і норми суспільної моралі, свідомо поставлена суб'єктом мета тощо. Зазначимо, що випадки вживання дієслова *müssen* свідчать про те, що воно виражає необхідність, яка

сприймається суб'єктом як невідворотна, непереборна, як щось таке, що є неминучим і з чим доводиться змиритися. Свобода вибору для суб'єкта відсутня.

Суб'єкт узгоджує свої дії з дійсністю, тобто з необхідністю що-небудь зробити, тому що не бачить іншого виходу, він повинен пристосуватися, і він пристосовується, забезпечуючи тим самим своє нормальне існування в суспільстві (відповідно до норм даного суспільства), у певній соціальній групі (згідно з уявленнями цієї соціальної групи).

Дієслово *sollen* виражає необхідність, що виникла в результаті спонукання до дії з боку іншого суб'єкта. Джерело необхідності, яка виражається модальним компонентом *sollen*, практично завжди відоме, тому не дивно, що порівняно часто цей модальний компонент вживається в прямій мові. *Sollen* виражає необхідність, яка сприймається суб'єктом свідомо, хоч дію, яку суб'єкт повинен виконати в силу цієї необхідності, він часто виконує проти своєї волі.

Дієслово *haben* + *zu* вживається для вираження функцій та обов'язків суб'єкта. *Haben* + *zu* в поєднанні з інфінітивом виражає два основних види функцій: функцію людини як біологічної істоти – самозбереження, захист життя, репродуктивна функція тощо, і функцію людини як соціальної істоти – її професійні й посадові обов'язки.

Модальний компонент *haben* + *zu* в поєднанні з інфінітивом вживається тільки в позитивному значенні. Це можна пояснити тим, що коло обов'язків людини і з біологічної, і з соціальної точки зору є цілком визначеним і включає дійсно те, що людина має робити.

Словосполучення в ролі модального компонента виражає певний тип модальності і належить до одного із мікрополів. Наприклад, модальний компонент *es ist Zeit* обслуговує мікрополе «необхідність», а модальний компонент *es ist noch Zeit* – мікрополе «можливість». Відповідне модальне значення актуалізується у сполученні з інфінітивом.

Необхідність і можливість є об'єктивними категоріями, які не залежать від суб'єкта, а воля, навпаки – залежить від нього, оскільки вона відображає вплив (або, принаймні, спроби впливу) суб'єкта на навколишній світ, на оточуючу його дійсність. У зв'язку із суб'єктивністю волі кількість модальних компонентів, які функціонують у мікрополі «воля» є найбільш численним серед усіх мікрополів, адже вони відображають усю різноманітність суб'єктивного світу людини.

Внутрішня структура поля модальності є, власне, триадою: необхідність – можливість – воля.

Внутрішня структура мікрополів єдиного поля модальності, незважаючи на їх особливості і відмінності, теж є аналогічною, побудованою за принципом триади: підсвідомий рівень – свідомий рівень – норма як синтез підсвідомого і свідомого рівнів. Слід зазначити, що для вираження останнього з них у всіх мікрополях вживаються безособові конструкції із займенником *es* (напр., *es ist an der Zeit, es ist möglich, es ist gut, es ist nicht üblich, es ist eine Tradition* і т.д.). Таким чином, за допомогою безособових конструкцій суспільство регламентує поведінку його членів, висуваючи до них певні вимоги, говорячи про умови, засуджуючи чи схвалюючи їхні вчинки.

Усі модальні категорії («необхідність», «можливість», «воля») можуть мати як знак «плюс», так і знак «мінус», наприклад, існує необхідність зробити що-небудь і необхідність чогось не робити.

Вираження заперечення може відбуватися таким чином:

- 1) додаванням частки *nicht* до лексеми, яка вживається у ствердному значенні;
- 2) за допомогою обмежень типу *nur, kaum*;
- 3) вживанням іншої лексеми як заперечного варіанта до лексеми, яка вживається у ствердному значенні.

Слід зазначити, що останній спосіб вираження заперечення є досить поширеним. Так, щодо модального компонента *müssen* заперечення виражається відповідно лексемою *nicht brauchen*. Випадки вживання модального компонента *müssen* із запереченням *nicht* бувають дуже рідко, вони є фактично одиничними і виражають при цьому припущення.

Для вираження заперечення використовується модальний компонент *brauchen* із запереченням. Заперечення, яке при цьому вживається, може виражатися різними лексемами – *nicht, niemand, kein, niemals, nichts*. Семантичний аналіз конструкцій «*brauchen* + заперечення + інфінітив» засвідчив, що цей модальний компонент є таким же загальним, як і модальний компонент *müssen*, тому що він вживається практично у всіх тих випадках, що й *müssen*. У випадках вживання обмеження *nur* йдеться про відсутність необхідності виконувати всі дії, можливі в даній ситуації, крім дії, вираженої інфінітивом.

Що ж стосується модального компонента *nicht brauchen*, то дослідження показало, що серед усіх модальних компонентів

мікрополя «необхідність» тільки цей модальний компонент вживається із запереченням. Решта модальних компонентів вживається тільки у ствердному значенні. Ми вважаємо, що цей факт пояснюється такими причинами.

Мова є відображенням дійсності, реальності, а необхідність, як видно із дефініції цієї категорії, є однозначною при певних обставинах, тобто зворотний розвиток подій об'єктивної реальності не передбачається (як неприродний). Ця спрямованість (розвиток подій в одному напрямі) передається в мові через модальні конструкції, які вживаються у ствердному значенні. Винятком, який підтверджує правило, є вживання модальних компонентів *nicht brauchen* і *nicht sollen* у такому виді необхідності як усвідомлена необхідність. Їх співіснування зумовлено специфікою цього виду необхідності.

Висновки. Модальні категорії «необхідність», «можливість» і «воля» знаходять своє мовне втілення у відповідних мікрополях. Модальним компонентом може бути модальне або синонімічне йому дієслово, а також словосполучення. Інфінітивні конструкції є семантичною і синтаксичною єдністю, одним із засобів вираження категорій модальної логіки в сучасній німецькій мові.

Перспективи подальшого дослідження пов'язані з розглядом інших засобів вираження модальності, більш детальним аналізом вживання синонімічних модальних конструкцій, порівняльним аналізом мікрополів модальності, вивченням особливостей вираження заперечення.

Література

1. Адмони В. Г. Теоретическая грамматика немецкого языка : Строй современного немецкого языка / В. Г. Адмони. – М. : Просвещение, 1986. – 296 с.
2. Астахова Л. И. К вопросу о семантической классификации глагола / Л. И. Астахова // Функциональная семантика. – Днепропетровск : ДГУ, 1991. – С. 11–15.
3. Береснев С. Д. Грамматика декодирования немецкого научно-технического текста русским реципиентом / С. Д. Береснев. – К. : УМК ВО, 1991 – 144 с.
4. Гак В. Г. О семантической организации повествовательного текста / В. Г. Гак // Лингвистика текста. – Вып. 103. – М., 1976. – С. 5–8.
5. Ермолаева Л. С. К вопросу о соотношении модальности и предикативности (на материале совр. герм. языков) / Л. С. Ермолаева // Филологические науки. – 1963. – С. 120–122.
6. Зверева Е. А. Научная речь и модальность / Зверева Е. А. – Л. : Наука, 1983. – 242 с.
7. Панфилов В. З. Роль модальности в конструировании предложения и суждения / В. З. Панфилов // Вопросы языкознания. – 1977. – № 4. – С. 37–48.

Стаття надійшла до редакції 09.10.2012 р.